

Unutuş Kavramının Henri Bergson Felsefesindeki Yeri

Hasan BAYAM¹

Öz: Bu çalışmada yer alan bilgiler, unutuş kavramının insan zihnindeki yeri ve unutmanın felsefi anlamda nasıl bir ele alınacağını belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Felsefe tarihinde önemli bir yere sahip olan "unutma", "anımsama" ve "hafıza" kavramlarının incelendiği bu çalışmada, unutuşun ontolojik anlamdaki yerine dair çıkarımlar yapılmıştır. Henri Bergson'un eserleri ışığında incelenen unutuş kavramı, bir yok olma değil de hafızanın pasif alanına atılma biçiminde ele alınmıştır. Henri Bergson'un zihin felsefesi üzerinden yaptığı açıklamalar, beynin ve hafızanın birbiriyle olan ilişkisini kavramak açısından önemlidir. Unutuşun yok olma anlamına gelmediğine dair iddia, Bergson felsefesi temelinde desteklenebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, unutuşu ontolojik olarak konumlandırmak ve söz konusu düşünürlerin izinde giderek, unutuşun kati bir yok oluş olmadığını savunmaktır.

Anahtar Sözcükler: Bergson, Unutuş, Anımsama, Anı, Hafıza

The Place of The Concept of Forgetting in Henri Bergson's Philosophy

Abstract: The information contained in this study has been prepared to determine the place of the concept of forgetting in the human mind and how forgetting will be handled philosophically. In this study, the concepts of "forgetting", "remembering" and "memory", which have an important place in the history of philosophy, are examined, and inferences are made about the ontological place of forgetting. The concept of forgetting, examined in the light of Henri Bergson's works, is not considered as extinction but as being thrown into the passive area of memory. Henri Bergson's explanations through his philosophy of mind are important in understanding the relationship between the brain and memory. The claim that forgetting does not mean extinction can be supported on the basis of Bergson's philosophy. The aim of this study is to position forgetting ontologically and, following the footsteps of the thinkers in question, to argue that forgetting is not a definitive extinction.

Keywords: Bergson, Forgetting, remember, moment, memory

Bu makale, Haziran 2024'te Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde, Doç. Dr. Eren RIZVANOĞLU danışmanlığında hazırlanan *Henri Bergson, Martin Heidegger ve Paul Ricoeur'de Unutuş Kavramının Ontolojik Konumu* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi: 15.05.2024 Kabul Tarihi: 30.05.2024 Makale Türü: İnceleme Makalesi

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe, Van, Türkiye, hasanbayam72@gmail.com, ORCID: 0009-0006-2355-0277

Giriş

Düşünebilme yetisi, insanın anlamlandırma ihtiyacını karşılarken, aynı zamanda yaşam biçiminin nasıl olması gerektiğine dair de sürekli paradigmalara oluşmasını sağlar. Felsefe disipliniyle doğrudan ilintili olan bu yeti, beyin organı aracılığıyla, sınırsız bir derinliğe ve uzama doğru yol almayı sağlar. Bilimsel bilgi, bu uzam içinde keşfedilip sınırlandırılabilirken, felsefi bilginin aynı uzamda belli sınırlarının olmadığı söylenebilir. Bunun nedeni, felsefi sorgulamanın deney ya da gözlemlerle bitmemesi ve felsefenin, doğa ötesi bir alanın olup olmayışıyla da ilgilenmesidir. Edmund Husserl'in *Kesin Bilim Olarak Felsefe* adlı eserinde dediği gibi felsefe, ilk dönemlerinden beri teorik bütün gereksinimleri karşılayacak bir bilimsel düşünce olma iddiasında olmuştur. Ne var ki bu iddianın gereklerini hiçbir zaman yerine getirememiştir (Husserl, 2014: 10).

Dolayısıyla felsefi düşünce sistemi, sonsuz bir akıl yürütmeye birlikte, metafiziksel olarak evreni anlamlandırma olanağına da sahiptir. Aristoteles'in *Metafizik*'te dile getirdiğine benzer biçimde söylenecek olursa: Varlık, kendi anlatımını farklı ifadelerle bulur. Henry Bergson, insan zihni üzerinden yaptığı çözümlemelere bağlı olarak, zihnin yapısı, işlevi ve ruhla ilişkisine değinmiştir. Hangi organizmalarda bilinç olabileceğinin peşine düşen Bergson, insan bilincinin uzamsal ve zamansal anlamda nasıl bir işleve sahip olduğunu açıklamaya çalışır. İnsan bilinci, bedenden farklı olarak şimdiki ânın öncesi ve sonrasında hareket edebilir; fakat bu hareket etme, doğrudan birinci anlamda değil, anımsama olarak geçmişini yeniden var etme ya da tasavvur olarak geleceğe dair spekülasyon yapma biçimindedir. Fenomenoloji açısından bakıldığında bu zamansal çıkarımın doğrudan hafızayla ilgili olduğu söylenebilir; çünkü hafıza, zaten deneyimlenenlerin toplamı ve bunlara bağlı olarak dünyayı anlama biçimidir. Bu deneyimler, ileriye dönük fikirlerin şekillenmesinde birer malzeme niteliğindedirler. Ürün, eldeki malzemeyle ortaya çıkarıldığına göre, düşünme biçiminin de hafıza bakiyesiyle şekillendiği söylenebilir. Aynı biçimde anımsanan anılar da doğrudan hafıza yoluyla şekillendirilir. Aynı şekilde "hafıza, geçmişini mükemmel olmasa bile mantıklı bir doğrulukla tekrarlamamızı sağlayarak nispeten detaylı bir kayıt sağlar" (Schacter, 2011: s. 31).

Çalışmamızda yer alan konular ve elde edilen bilgiler, unutuş ve onun etrafında yer alan diğer kavramların birbirleriyle ilişkisini tanımlayarak, unutuşa dair felsefi bir izleği sürdürmek gayesiyle ele alınmıştır. Bu gaye etrafında elde edilen bilgiler, Henri Bergson'un unutuş, anımsama ve hafızayı ele alma biçimlerinin rehberliğinde oluşturulmuştur. Henri Bergson'un felsefi anlayışı içerisinde unutuşun ontolojik konumunu belirlemek, onun eserlerinin ışığında mümkündür. Aynı zamanda bu eserlerde yer alan ilgili bölümlere dair yorum ve alt metin okuması yapmak, konuyu anlamak için destekleyici niteliktedir. Bergson'un daha çok zihin felsefesi üzerinden ele aldığı söz konusu konular, Unutuşun felsefesini etrafıca açıklamak için rehber niteliğindedir.

1. Unutuş Kavramının Henri Bergson Felsefesindeki Yeri

Yaşam denilince, bir canlının ömrü boyunca, doğumdan ölüme kadarki zaman içerisinde deneyimlediği her ânın bütünü akla gelir. Yaşam kelimesinin anlamı, yaşanmışlıkların toplamıdır. Bu yaşanmışlıklar kişide belli bilinç, güdü ve duyguları; nihayetinde canlının karakterini ya da hayatta kalma biçimini oluşturur. Bilinç, doğrudan farkındalık kazanma anlamının ötesinde, aynı zamanda belli bir hafızanın oluşmasının ve bu hafızanın yaşam biçimine işlenmesinin; diğer bir ifadeyle yaşam içerisindeki tercihlerin belirlenmesinin tetikleyicisidir. "Bilinçte işlenenin hafıza sayesinde kalıcı olduğundan söz edildiğinde her bilincin hafıza olduğu da savunulabilir" (Bergson, 2022: s. 14). Bilinçli olarak anımsanan bilgilerin yanında, bilinçsiz olanlar da bu söz konusu tetiklemede etkilidirler. Daha çok alışkanlıklar olarak kendini gösteren bu bilinçsiz anımsamalar, ancak yirminci yüzyılda incelenmeye başlanmıştır. "1911'de büyük Fransız felsefeci Henri Bergson, geçmişin bilinçli olarak hatırlanmasını, davranışımızı bilinçsizce etkileyen öğrenilmiş alışkanlıklardan" (Schacter, 2022: s. 246) ayırmıştır. Bergson'un iddiası, geçmişin bilinçli ve bilinçsiz olarak, iki biçimde anımsandığını üzerinedir.

Bergson kişide, dışsal ve dolaysızca beliren, verili bir realitenin varlığından söz eder. Ona göre, bu noktada sağduyu meselesine değinmek gerekir. Sağduyunun ya da gerçekçi yaklaşımın filozofların idealizmi

ve realizmi karşısında haklı bir zemine oturduğunu ifade eden Bergson bunun bir nevi “karakterlilik” olduğunu söyler. Bergson’a göre olmuş ve bitmiş bir şeyden söz edilemez; ancak olagelen bir akıştan söz edilebilir. Aynı şekilde, kendini olduğu biçimiyle göstermek gibi bir durumdan da söz edilemez. Olan, değişen durumlardır. Bir ataletten ya da durağanlıktan söz etmek mümkün olsa bile bu, sadece izafi olarak, görünüştedir. Dolayısıyla durağanlık da kendi içerisinde bir devinim barındırır. İnsanın kendi kişiliğine ya da var oluşuna dair bilinci, sürekli bir akış içerisinde, insanı bir realiteye doğru götürür ve diğer realitelere de aynı modelin temsiliyle yaklaşmasını sağlar. O halde kişinin, eğilimleri sonucunda bulunduğu her eylem, onun aktif kalmasını ve sürekli devinim halinde olmasını sağlar (Bergson, 2011: s. 74).

Bergson’a göre hayatın olağan akış içerisindeki işlevi, şeylerin ve durumların temsilini oluşturmaktır; çünkü zihin, anlamak ve kavramak için dayanak noktaları arar ve bu dayanakların sağlam olmasına dikkat eder. Zihnin reel olan durumlara karşı hemen hemen her defada anlık görüşler ve dayanak noktaları elde eder; ancak onları kavrama noktasında, anlık görüşlerin ötesine geçerek neden sonuç ilişkisi kurmaya çalışır. Zihnin, anlık görüşlerin kendisinden duyular ya da idealar elde eder. İdealar elde etme sürecinde de akışın yerine sabit olanı, devinim ve değişimin yerine ise kesin olanı koyma eğilimindedir. Dolayısıyla zihin, değişimden önce alışlageleni sürekli olandansa süresiz, harekettense sabitliği yeğler. Bergson’a göre bu “ikame” ya da yerine koyma durumu, yaşam pratiği, dil, ortak duyular ve pozitif bilimler için bir yere kadar zorunludur. Zekânın kendi doğasında ilerleyerek kendi akış yönünü takip ederken, stabil kavramlarla iş gördüğünü belirten Bergson, onun hareketi ve değişimi anlamak için hareketsiz, mevcut durumlara ihtiyaç duyduğunu söyler. Öyle ki bilimsel gelişmeleri anlamlandırmanın yolu bile daha öncesinde belirlenmiş bir paradigmanın işe koyulmasından geçer. Bu, zihnin hakikatin iç ve metafizik bilgisine erişmeyi hedeflediği anlamına gelmez. Dolayısıyla zihnin, ilk olarak reel olana ulaşmaktan çok, ona ulaşmanın yollarını keşfetmeye çalışır. Zihnin bu yönü, faaliyetimizin realiteye yönelttiği ve realitenin “evet” ya da “hayır” diye cevapladığı sorulara karşın, her duyumdan ya da kavramdan yararlanmaya yöneliktir. Ne var ki insan zekâsı bundan ötürü, realitenin özünü elinden geçirir. Bu anlamda metafiziksel çıkarımların hakikat karşısındaki tutarlılığına bakmak gerekir.

Metafizikte yer alan sorunlar, onun tetiklediği çatışmalar ve içine düştüğü çelişkilerin çatışma içinde olan ekollere bölünmesi, pratik bilgiyi elde etmek amacıyla gerçekleşir. Aynı zamanda metafiziksel sistemler arasındaki aşılmaz karşıtlıklar da genel anlamda, gerçeklik hakkında bir söylem oluşturmak ve hakikate yaklaşmak amacıyla işe koyulur. Bunların hepsi aslında metafizikle birlikte hareket eden gerçekliklerdir. Felsefi düşüncede, hareket eden her şeye karşın hareketsiz ve sabit bir hakikatin peşine düşmek, aynı zamanda her realiteyi geriden takip etmeye neden olur. Bunun nedeni, yaklaşılan realitenin, sürekli ilerleyerek başka bir forma dönüşmesidir. Bu, her durakta duran bir trene, durma sırasında yaklaştıkça, trenin başka bir durağa doğru hareket etmesine benzetilebilir. Bergson’a göre bu durum, eğilim ve hareketlilik içinde olan realiteyi sabit kılmaya yarayan kavramlar ve idraklerle yeniden temellendirmeye kalkışmaktan kaynaklanır. Ne var ki sayısı ne derece çok olursa olsun durak noktalarıyla hareketlilik kurulamaz. Oysa hareketliliğe dahil olmak, onun içinden, düşünce aracılığıyla istenildiği kadar durak çıkarmayı sağlar. Başka bir ifadeyle, sabit kavramların, insan düşüncesi tarafından, hareket halindeki realiteden çekilip çıkarılabileceği söylenebilir. Bergson, reel olanın hareketliliğinin, sabit kavramlarla tesis edilemeyeceğini söyler. Buna rağmen, sabit sistemler kuran dogmatik yapılar, sürekli yeniden tesis etmeye eğilim gösterir. “Tanrının özü, onun doğası hakkındaki bilgisizlik sabittir ve bunun nedeni insanların onu, propria ve öznitelikler arasındaki doğal farkı göz ardı ederek, propria ile karıştırmalarıdır. Bu, tüm felsefeyi uzlaştıran tanrıbilimin temel hatasıdır” (Deleuze, 2008: s. 121). Son kertede tanrıbilimle ilgili oluşturulan dogmatik söylemin bu işte başarısız olacağı söylenebilir; fakat hakikate ulaşma yolunu uzun süre tıkadığı da aşıkardır. “Septik, idealist, kritikçi, velhasıl zihnimizin mutlak olana erişme kudretine karşı çıkmış bütün öğretiler bu kifayetsizliği ve yalnızca bu kifayetsizliği gözler önüne serer” (Bergson, 2011: s. 76).

Var olan realiteyi doğrudan ve hazır kavramlarla tesis etmek, zihnin hakikatlerine ulaşma konusunda kesin bir başarı sağlamaz. Bu aynı zamanda, söz konusu hakikati başka bir yöntemle elde etmenin imkânsız olduğunu göstermez. O halde mevcut bilginin sunmuş olduğu veriler, zihinle ilgili gerçeklikleri elde etme yolunda iş görebilecek potansiyele sahiptir. Elde edilen veriler, kabul görmüş dogmalara karşı birer rehber olarak kullanıldığında, her bilginin zorunlu olarak verebileceği birtakım gerçekliklerin var olduğu

savunulabilir. Bergson'a göre zihin tersi biçimde de işleyebilir ve hareket halindeki realitenin içerisinde iş görerek kendisini sürekli olarak değişen hareket halinde olan realitenin istikametine uydurabilir. Bu da zihnin önünde sonunda, sezgisel de olsa realiteyi anlamasını sağlayabilir. Bunun gerçekleşebilmesi için zihnin sınırlarının zorlanarak alışlagelmiş durumların ters yüz edilmesi ve yeniden yapılandırılması gerekir. Bergson'a göre zihin ancak bu şekilde realitenin izini sürebilir ve onu kendi akışkanlığı içerisinde yerleştirerek kavramları akışkan olarak kavrayabilir. Bu yolla zihnin ekoller arasında vuku bulan tartışmalardan sıyrılıp problemleri kendi doğal işleyişinde çözmeye muktedir olabileceği savunulabilir. O zaman felsefi düşüncede de aynı yolun izlenmesi yeğlenebilir ve bu, felsefi düşüncenin bir formülü olarak belirlenebilir. "Felsefe yapmak, düşüncenin işleyişinin olağan istikametine müdahale etmektir." (Bergson, 2011: s. 77) sözü de aynı fikre tekabül etmektedir. Bu düşünce biçiminin felsefede metodik anlamda hiç uygulanmadığını söyleyen Bergson, bu yöntemin geliştirilmesiyle birlikte, düşüncenin derinlik taşıyan tarihçesinin bilimsel ve felsefi metotlara yönelik bu türden bir borcunu da ödemiş olacağına işaret eder. İnsan zihninin hizmetindeki soruşturma metotlarının en derinliklisi olarak görülebilecek "sonsuz küçükler analizi"² nin bile bu yöntemden doğduğu bilinmektedir. Nitekim modern matematiğin de —büyük şeyleri anlatırken— ortaya konulmuş sonuçlardan değil, değişime yönelik eğilimlerden yola çıktığı söylenebilir. Bu, doğanın görünümündeki hareketliliği kavramak için olup bitmiş olanın yerine olageleni koymak ve bunun üzerinden eşyayı kavramak çabasıyla gerçekleşmiştir. "Şayet matematik, büyüklüklerin biliminden ibaret ise, matematiksel işlemler sadece niceliklere uygulanıyor ise, unutulmamalıdır ki nicelik daima, doğmakta olan bir nitelik hakkındadır." (Bergson, 2011: s. 77). O halde metafizik anlamda uygulanacak bir zihinsel pratikte, zihnin realiteye ulaşması için matematikte de benzer biçimde "tersine çevirme" metodunun uygulanması doğal görülebilir. Dolayısıyla, metafizik düşünce de evrensel olarak alışlagelmiş bir matematiğin ya da felsefenin klasik düşünme biçiminin dışına çıkarılabilir. Üstelik bu metotla birlikte, düşünme aşamasında, henüz bilinmemiş ya da tercüme edilmemiş birçok kavramla karşılaşmak yahut birçok yeni fikir üretmek mümkündür. Bu, tıpkı ömür boyu, içinde gezinilen bir bahçenin duvarlarının dışındaki hayatı da görmeye benzer. Bergson bu türden bir yöntem geliştğinde metafiziğin, matematikte realiteden ödünç alınan şeyleri, son derece berrak biçimde göreceğini ifade eder. Ona göre, bu şekilde metafizik, realiteye daha somut bir yerden yaklaşarak gelişecektir.

Dünyanın gelişmişliği, aklın ve ortak hafızanın gelişmişliğiyle paralel biçimde ilerler. Bu gelişimi sağlayan kişiler, bilincini sürekli olarak hareket halinde tutan ve ortak hafızadan beslenmeyi kendilerine görev bilmiş olanlardır. Ne var ki gelişmişlikle birlikte doğanın akışında birtakım anormalliklerin olduğu görülebilir. Bunlar evrenin hareketleriyle mümkün olan değişikliklerdir. Sonuçta önemli olan, akışın kendisi ve akarken açtığı sonsuz katmanlardır. Bunun dışında, insan eliyle yapılan değişikliklerin yaratmış olduğu tahribat, akışın bir parçası değil de yan etkisi gibi ele alınmalıdır. Buna karşın kendi halinde bırakılan bir dünya ya da kendi halinde bırakılan bir hafıza, sabit yasalara itaat etmek zorunda kalır. Nitekim sabit şartlar altında madde, sabit biçimde davranır. Bunlar elbette ki doğa yasalarının kendisidir. Oysa geleceğe dair fikir yürüten bir bilincin sayesinde hareketlilik, sürekli biçimde, gelişimin hizmetine sunulur. Bunun yanında ne zihnin ne de evrenin sınırlarına ulaşmak, şimdilik imkânsızdır. Buna karşın denilebilir ki, bilim her soruya cevap verme kudretine sahip olsaydı tıpkı ay ya da güneş tutulmasının öngörülmesi gibi evrende yaşanacak her şeyi öngörmek mümkün olabilirdi.

1. 1. Bergson'da "Şimdiki Zaman" Algısı ve Anı-İmge ilişkisi

Bergson anılar içerisinde yer edinen imgelere bir ikilik atfeder. Ona göre şimdiki zamana dair algının üzerine eklenen imgeler, bir *dejavu* hissi yaratır. Bu durumu kurmaca anlatılarda sentetik olarak oluşturmak mümkündür. "Zamansal ve mekânsal ilişkiler, anlatıları anlamamız için gereklidir; fakat belirli bir tarih ve mekânın ötesine geçilebilir" (Bridgeman, 2007: s. 53). Ne var ki gerçek zamanda bu durumun oluşması şimdiki zamanı ve geçmiş zamanı iç içe geçirir. Şimdiki zamanın algılanmasında geçmiş pek başvurulmadığını savunan Bergson, gündelik deneyimlerimizde yer alan nesnelere arasındaki benzerliklerin, bu nesnelere yarattığı tepkilerin "otomatizmine" bağlı olduğunu söyler. Bu benzerlikler, bir "anı-imge" ve "imge-algı" çifti yaratır. Ne var ki *dejavu* ya da benzeri yanlış tanıların sebebi bu benzerliklerden öte bir yere

² Wilhelm Leibniz tarafından kullanılan ve matematikte, ölçülemeyecek kadar küçük olmalarına rağmen sıfırdan farklı olup hâlâ aç ve eğime sahip olan cisimleri tarif etmeye yarayan kavram.

dayanır. Örneğin yolda karşılaşılan birine karşı hissedilen duygu, daha önceden bu kişiyle karşılaşılıp karşılaşılmadığına dair sorgulamadan kaynaklanır. Bu kişide yer alan herhangi bir gösterge, tanınan başka bir kişidekiyle benzer özellikler gösterebilir. Bu benzerlik, ilk defa karşılaşılan kişiye karşı duygu beslenmesini sağlar (Bergson, 2022: s. 101). Nitekim “başkası” doğrudan ikinci bir kişi değil, kişinin kendi ve düşündüğü kişi arasında oluşturduğu bir üçüncü şahıstır (Jameson, 2002: s. 154). Söz konusu duygu, kesin olarak gerçek bir anıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu, var olan anının belirsiz ve sönük bilincinden de kaynaklanabilir. Aynı durum, anımsanan her şey için geçerlidir. Anımsanan şeye boyut, biçim, koku, renk ya da herhangi bir yönden benzeyen başka bir şeyin tanıdık gelmesi bu benzerlik ilkesinden ileri gelebilir. Bu benzerlik ilkesi, tek başına benzerlikler arasında köprü kurmaya yetmeye de bilir. Bazen zihin, anımsamak istediğini, yeni karşılaşılanla kurgusal biçimde ilişkilendirebilir. Bu ilişkilendirme salt geçmiş anımsamakla ilgili değildir. “Geçmiş tarihsel olarak kurman onu gerçekten olmuş olduğu gibi tanımak değil, tehlike anında birden parlayıveren anıyı ele geçirmektir” (Benjamin, 2021:s. 45). Zaten anımsanan, olduğu gibi yerinde durmaktadır. Bu, kaybedildiğine inanılan bir daha elde edilemeyecek olanı, yeni karşılaşılanda yeniden var etmekle ilgili bir durumdur.

Bergson’a göre anıları yeniden biçimlendirmek, psikolojik bir durumdur ve bazen bilinçli bazen yarı bilinçli olmakla birlikte, çoğu zaman bilinçsizce yapılır. Beyin anıların her biri için özel bir tertibat geliştirse de zihin, anıları farklı biçimde işleyip birbirleriyle ilişkilendirebilir. Beyindeki söz konusu tertibatların anıları, imgeye ya da yeni bir algıya dönüştürdüğünü söyleyen Bergson, her anının beyinde maddi bir alana sahip olduğunu söylemenin, dili sadece anatomik açıklamalara indirgeyeceğini belirtir.

Düşüncenin somut bir alanda yer aldığı fikri, gözlemlenilecek incelemelerde derhal çürür. Anılardan söz edildiği sırada, bilincin sürekli yakalayabileceği veya bilincin sahip olduğu bir şey tasavvur edilir. Anımsama sırasında bilinç “ipin ucunu” yakaladığında anı, bilinç ve bilinç dışı arasında gidip gelir. Bergson, bu ikisi arasındaki sınırın son derece silik olmasından ötürü, doğası gereği ikisinin arasında bir fark aramamak gerektiğini belirtir. “İşte, meşgul olacağımız anı, böylesi bir anı. Öbür yandan, mevcut bir şeyin bilincine kısaca algı adını vereceğimiz hususunda anlaşalım. Hem iç algı için hem dış algı için bu böyle” (Bergson, 2022: s. 108). Bergson, kesinlikle algının anıdan önce oluşmadığını, ikisinin eş zamanlı olarak belirdiğini iddia eder. Ona göre, algı oluştuğu an, anısı da onun etrafında belirir. Bu, bedeninin yanı sıra başındaki gölgeye benzer. Ne var ki bilinç, olağan durumunda, onu idrak edemez. Bu da gözün her defasında ona dönerek onu aydınlatmadığı vakit, gölgenin varlığını idrak edememesine benzer. “Varsayalım ki aslında anı, algı süreci boyunca yaratılıyor olmasın. Anının hangi anda doğacağını soralım; anı oluşmak için algının yok olmasını mı bekler?” (Bergson, 2022: s. 108)

Böyle bir durumda öncelikle psikolojik haller gerçekleşir, sonra da yeni anılar meydana gelir. Çoğu zaman ya anı, örtük biçimde bilinç dışında yer alan psikolojik bir durum olarak algılanır ya da anıda beyin kaynaklı bir değişim gözlemlenir. Bergson, yukarıda sözü edilen varsayımın olması durumunda, önce bazı hücrelerin işe koyulacağını ve algının böyle yaratılacağını söyler. Ona göre algı ortadan kalktığında geride kalan iz, hücrelerden oluşur ve buna da yine anı denir. Bu durumun böyle gelişmesi için bilinçli varoluşun birbirinden kati biçimde ayrılmış hallerden meydana gelmiş olması gerekir. Yani her halin başlangıcının ve sonunun olması, çerçevesinin net biçimde çizilmiş olması gerekir.

Bergson’a göre, psikolojik haller, “sahnelenmiş komedi” nin parçaları gibi mutlak bir şey değildir ve bu parçalar, geçmişin değişken ve türlü türlü bir şekilde yorumlanmasıdır. İnsan, kendini konumlandığı bakış açılarına ya da seçtiği cazibe alanlarına göre, geçmiş farklı parçalara bölüp orada farklı durum ve hal biçimlerini idrak edemez. Nitekim söz konusu her parça birbiriyle bir şekilde iç içe ve yapışkındır (Bergson, 2022: s. 109). Psikolojinin sürekli biçimde aktif olması, yaşanan her şeyin anlam yüklenerek belli bir yapının malzemesi şeklinde hafıza deposuna yerleştirilmesi, anıları birbiriyle ilgili birer çark parçası haline getirir. Bununla birlikte hafızanın, yaşanmışlıkları belli dönemlere ayırdığını söylemek mümkün olabilir; çünkü belli yaş aralıklarında insan, farklı ruh halleri edinebilir. Bu da yeni ruh haline göre, artık farklı düşünüldüğüne ya da bazı anıların aynı anlamı taşımadığına şahitlik etmeyi sağlar. Dolayısıyla insan, hayatındaki belli kırılma noktalarına göre yaşamını bölümlere ayırabilir; fakat bir dış uyarıcıya karşı edinilen algının nerede başlayıp nerede bittiğine yönelik sınır çizmek mümkün değildir.

Bir hisse dair anı, o hissi telkin etmek için yeterli olabilir. Dikkatin gittikçe anıya yönelmesi, öncelikle zayıf biçimde, sonrasında giderek daha güçlü biçimde bu hissin doğmasını sağlar. Anı, telkin ettiği histen ayrıdır; çünkü o, söz konusu histen önce vardır. Kendi orijin haliyle, bir his değildir. Bu, yapay olarak gerçekleştirilen bir halüsinasyonun ardındaki “hipnotizmacı” ya benzer. Önce görünür, sonra başka çağrışımlar yaratır ve algıyı ele geçirerek olanın dışında hissedilmesini sağlar. Hissetme şimdiye aittir ve sürekli günceldir; fakat onu bilinçdışı bir zeminden telkin eden anılar, onu geçmişin bir parçası gibi sunabilirler. Dolayısıyla, anımsama sırasında yaşanan birçok duygusal durumun, anıların yeniden şekillenmesi ve sonradan belli hisler yaratmasıyla gerçekleştiği söylenebilir. Söz konusu anı, kendi zamanı içerisinde, şimdide yaşanan hisse sahip olmadığı gibi bu hisle alakasız da olabilir.

Bu telkin, artık orada olmayanın ve halen orada olmuş olmak isteyen işaretidir. Telkin, kendisinde telkin edilenin yeni doğmakta olarak resmedildiği muayyileye güçlükle dokunur ve bundan ötürü an itibarıyla hissettiğimiz zayıf bir his ile tarihi belirsiz olarak anımsadığımız bir zayıf hissi birbirlerinden ayırt etmek güçtür. Ancak telkin, telkin ettiği şeyin seviyesinde değildir. Bir duruşun ya da bir algının saf anısı, duruşun ya da algının ta kendisi değildir. Aksi halde hipnotizmacının sözünün uygulanma öznelere dudaklarında şeker ya da tuz tadının olduğunu telkin edebilmesi için “bu sözün kendisi de daha evvelden biraz şekerli ya da tuzlu olmuş olmalıdır” demek gerekecek. Bu yanılsamanın altını oymak suretiyle, onun kökeninde aklımıza içkin bir ihtiyacı saptardık ki bu ihtiyaç, iç dünyamızın bütününe mevcut gerçekliğe sokulmuş vaziyette olan, onu algılayan ve onun üzerinde etkin olan kendimizin çok ufak bir kısmının modeli şeklinde, kendisini temsil etme ihtiyacıdır. Algılarımız ve Hislerimiz hem bizlerde en, en aydınlanmış olan hem de bizler için en mühim olandır. Onlar bedenimizin diğer bedenlerle değişen ilişkisini her an kaydederler. Onlar, davranışımızı belirler ya da yönlendirirler. Diğer psikolojik olgulara dönüp baktığımızda, onlarda yalnız karartılmış ya da azaltılmış algılar ve hisler görme meylimiz bundan ötürüdür. Aramızda bu eğilime en çok ayak direyenler, düşüncede bir imgeler oyunundan başka bir şey idrak ettiklerini sananlar bile, bir algının ansının o algının ta kendisinden kesin bir şekilde ayrıldığına ikna olmakta güçlük çekerler (Bergson, 2022: s. 111).

Bergson’un söz ettiği kişilere göre anı, kesin olarak algı biçiminde tabir edilebilir. Bu da anının imge üzerinde uygulanmış olan bazı işlemlerle elde edilmesini sağlar. Bu işlemlerin, imgeye dair nicelik ve nitelikler üzerinde olduğu söylenebilir; fakat bu da A priori bilgiler sunar. Oysa anının his olmadan, geçmişini değiştirmede olduğu bilindiğine göre bu işlem, nitelik açısından olamaz. Nitekim imgenin niteliği değiştiği vakit imge, algıdan uzak, hisle yoğunlaşmış bir totem ya da sembole dönüşür. Söz konusu işlem nicelik açısından olabilir. Bu da imgenin duruma göre genişleyip daralmasına neden olur. Bergson, anının imgenin boyutlarını “modifiye” edemeyeceğini savunur; çünkü şayet anı, geçmişe ekleme yapsaydı, ona sadık kalamazdı. Aynı şekilde anı, geçmişten bir şey çıkarsaydı, o zaman da geçmişini tanımlamak mümkün olmazdı. O halde geçmişini geri getiren çağrışımların sadece anımsananlar değil, yaşananların da tümünü kapsadığı sonucuna ulaşılabilir. Hatta öyle ki, gerçek bir anımsama kişiyi, “ruhunun kökenine, doğumdan önce deneyimlediği o ilahi bilgi ve varoluş durumuna” (Brockmeier, 2002: s. 16) geri götürebilir. Anı şimdide değişebilmektedir ve bu da hissin, dolayısıyla algının anıyla birlikte iş görmesiyle mümkün olur. İmgenin niceliksel değişiminden söz edilecekse bu, onun yoğunluğunda olan artış ve azalışla ilgili olur. Genelde de bir azalıştan söz etmek mümkündür. Bergson’a göre anı, “içgüdüsel” ve bilinçli diyalektik yoluyla yapılan bu söz konusu çıkarımlar sayesinde imgenin zayıflaması olarak gösterilebilir (Bergson, 2022: s. 112). Hafızayı anlamaya dair izlenen yolda, bu çıkarımın rehberliği önemlidir.

1.2. İmge ve Anıların Tanıma Üzerindeki Etkisi

Tanıma ve bilmenin önceden görmek ile doğrudan ilgisi olsa da bazen ilk defa görülen de zihnin hızlı şema kurması sayesinde tanınabilmektedir. Bir algıyı ya da görülen herhangi bir şeyi tanımak, onu düşünce yordamıyla, önceki deneyimler dünyasına dahil etmekle gerçekleşir. Biriyle ilk kez karşılaşıldığında da ilk yapılan, onu algılamaktır. Bergson’a göre bu kişiyle yeniden karşılaşıldığında kişi tanınır, ilk algıda edinilen durumların akla geldiği söylenebilir. Bu andan sonra, güncel imgeye bağlı olarak, algılanan çerçevenin dışında bir çerçeve çizilir. O halde tanımak, geçmişteki imgelerin şimdiki algıyla birleştirilmesi; onunla bitştirilmesidir. Tabii yeni bir algının önceki algıyla ortak özellikleri olduğunu savunmak için önceki algı, yeni algıya benzeyen yönleriyle anılmalıdır. Bergson bunu harfler üzerinden somutlaştırır. Örneğin önceki algı A olarak kodlandığında, B, C ve D’nin koşulları da A ile var olur. Aynı algı tekrar ettiğinde buna A’ denirse bu, B, C ve D’den ayrı kalır; çünkü ilişkilendikleri algı bu değildir. Dolayısıyla B, C ve D’den söz etmek için benzerlik olarak gelen çağrışımlar A üzerinden yansımalıdır. Bergson, bu iki terimin çok benzer olmasına rağmen ayrı B, C ve D’yle eşleşme konusunda birbirlerinden ayrı kaldıklarını belirtir. Dolayısıyla A’ bir algı,

A ise bir anıdır. O halde dolaylı olarak, anıların başka diğer durumlarla sürekli ilişki kurduğu da söylenebilir (Bergson, 2007: s. 68).

Şimdiki zamandaki algı, kendisine benzeyen eski algıya dair anıyı çoğu kez belleğin derinliklerinde arar. Bu arayış belli bir anıyla kesiştiğinde, yeni algı tanıdık gelebilir. Dolayısıyla, anı ve algının yan yana gelip birlikte iş görmesi, önceden görmüş olma hissiyatını yaratır. Benzerlik, tin aracılığıyla birbirine yakınlaşan iki şeyin önceden sahip oldukları nitelikleri arasında bağ kurulmasıyla olur. Demek ki algı ve anı da birbirine bağlanacak benzer niteliklere sahip olmalıdır. Bu da çağrışımın anımsamayı gerçekleştirmesini sağlar. Öyle ki burada sözü edilen benzerlik, çağrışımın nedeni değil, sonucudur. Tinin kavrayıp yarattığı söz konusu bu sistemli benzerlik dışında, nesnel bir benzerlikten de söz edilebilir. Onun nesnelliği doğada evrensel anlamda yer alan ve her an her yerde ve nesnede yer alabilen durumlara dayanır. Bu benzerlik, imgelerin yüzeyine yayılarak fiziksel çekim üzerinde etki yaratabilir. Örneğin yaprakları dökülen bir ağaç dünyanın her yerinde sonbaharı çağrıştırır; fakat ilk defa görülen, tropik meyveli bir ağaç örneğinde ağaç anıyı, meyve ise şimdiki algıyı temsil eder. Ağacın ne olduğu bilinir; ancak meyveye dair bir fikir yoktur. Eğer meyve rengi, kokusu ya da formu itibarıyla bilinen bir meyveye benziyorsa o zaman da tanıdık gelebilir. Bununla birlikte meyveye dair ansiklopedik bilgi mevcutsa, ilk defa görülen, duyulanlar sayesinde tanınabilir. Bu da benzerliğin duyuların birbirine yardımıyla da gerçekleşebildiğini gösterir. İlk kez görülen bir şey, başka bir duyuda mevcutsa, yine de tanınabilmektedir. Bir nesnenin imgeler aracılığıyla tanınması da teknik olarak aynı şekilde gerçekleşir. “Bir nesneyi tanımak için, gerçi niteliklerinin dışsal olanlarını değil, ama içsel olanlarının hepsini bilmek gerekir” (Wittgenstein, 2016: s. 17). Bergson, duyulanın zihin tarafından algılanmasını “zihinsel kulak” diye adlandırır. “Kelime gibi karmaşık sesleri hafızaya çağırma yeteneği, onları algılama özelliğinden çok, sinirsel maddenin diğer kısımlarını ilgilendirebilir. Psişik sağırılıkta gerçek işitmenin zihinsel işitmeden sağ çıkmasının nedeni budur” (Bergson, 1919: s. 166).

Düşünme faaliyetleri arttıkça beynin egzersiz yaptığı ve zihindeki izlerin bu yolla daha görünür olduğu söylenebilir. Anıların gömüldüğü yerden çıkması da beyin egzersizleriyle mümkün olabilir. Ne var ki unutulduğu sanılan bilgiler ya da anılar, en kondisyonlu zihinde bile ömür boyu ortaya çıkmayabilir. Bu, deneyimlerin çakışması, kesişmesiyle ilgili bir durumdur. Algının tanınması, anının ortaya çıkması ve ikisinin benzer yönlerinin belirlenmesi, sonuç olarak hipotezlerle yapılır. Bu hipotezler hem nöroloji hem de felsefenin ilkelerinden yola çıkılarak yapılırlar da zihnin evreni, bu ikisi için de devasa büyüklüktedir. Tasarımlar arasında kurulan bağlar, benzerlik ilkesine dayandırılır. Oysa hiçbir çağrışım ya da benzerlik olmaksızın anımsanan birçok bilgi de mevcuttur. Tasarımlar arasında bağ olduğunu söylemek ve bunu, “hareketlerin bileşimi ya da hücreler arasındaki ilişki biçiminde beyne göndermek; tanıma olgusunu, fikirleri depolayan bir beyin şeklindeki karanlık hipotezlerle açıklamak zorunludur” (Bergson, 2007: s. 69). Oysa algının anıya bağlanması, tek başına, tanıma sürecini açıklamak için yeterli değildir. Tanıma, sadece bu yolla gerçekleşirse, eski imgelerin pasif hale düşmesiyle tanıma da ortadan kalkar. Söz konusu imgeler pasif hale düştükten sonra da tanımanın devam ettiği bilindiğine göre, denilebilir ki sadece algının anıyla birleşmesi tanıma için yeterli değildir. Aksi durumda “psişik körlük” veya nesnelere tanıma zorluğu yaşandığında, görsel hafıza de ketlenir. Aynı biçimde, görsel belleğin ketlenmesi de psişik körlüğü getirir. Bergson bu konuda yapılmış bir deneyden söz eder. Deneyde, hafızası zedelenmiş bir hasta, gözlerini kapatırken yaşadığı şehri tasvir eder. Aynı hasta, yaşadığı şehirde sokağa çıkarıldığında, hiçbir şeyi tanımaz. Benzer bir deneyde hastalar, kendilerine ismi söylenen bir nesneyi, zihinlerinde canlandırıp tarif ederken, nesne kendilerine gösterildiğinde onu tanımamaktadır. Bu da görsel bir anının –bilinçli olsa bile– korunmasının, ona benzeyen bir algının tanınmasına yetmeyebildiğini gösterir. Bergson bu durumu farklı gösterecek başka bir deneyden de söz eder. Bu deneyde hastanın görsel imgeleri tamamen silinmesine rağmen, algısı tamamen yok olmamıştır. Buradaki hasta, doğduğu yerin sokaklarını tanımaz; fakat onların birer sokak olduğunu bilir. Benzer biçimde eşini ve çocuklarını tanımayıp onların hangisinin kadın hangisinin çocuk olduğunu bilir. O halde bu hastada tam anlamıyla psişik körlüğün olduğu söylenemez. Diğer yandan buradaki hastanın kaybettiği yeti, tanımadır. Bu deneylerden yola çıkılarak, tanımanın illaki eski bir imgeye ihtiyaç duymadığı; fakat imgeler yoluyla anımsamanın mümkün olabileceği savunulabilir. Anılar, imgelerle özdeş olmasa bile benzerlikten dolayı, imge sayesinde hatıra gelebilmektedirler (Bergson, 2007: s. 70). Bergson, tanımanın tasarımdan değil, eylemden ibaret olduğunu söyler.

1.3. Bergson'da Tanıma ve Dikkat-Anın aşamalı Olarak Harekete Dönüşmesi

Anı ve algıların hafıza ya da zihin ekseninde nasıl iş gördüğüne dair bütün çözümlerler, sonuç olarak tümünün aynı potada ele alınması gerektiğini gösterir. Tanımının dikkat yoluyla yapıldığı durumlarda –yani anı-imgelerin algıya düzenli biçimde ulaştığı durumlar– ise, anıların belirmesini mekanik olarak belirleyen algı olup olmadığı düşünülmalıdır. “Dikkat bir bekleyiştir, bundan dolayı da hayata karşı herhangi bir dikkat yokken şuur diye bir şey de yoktur” (Bergson, 1998: s. 14). Diğer bir bakışla, anıların kendiliğinden algının önüne yerleştiği düşünülebilir. Bu sorgulamalar, hafıza ile beyin arasında kurulan ilişkilerin doğasını anlamak için yol gösterici özelliktedirler. Bergson, her algının içerisinde sinirlerin alımlayıcı noktalara aktardığı uyarıların varlığından söz eder. “Bu hareketin diğer kortikal merkezlere yayılmasının gerçek etkisi orada imgeleri ortaya çıkarmak olsa da belleğin beyin işlevinden başka bir şey olmadığı da ileri sürülebilir” (Bergson, 2007: s. 75). Burada hareketin yalnızca hareket üretebileceği ve alımlayıcı uyarımın görevinin sadece anıların bedene dahil edileceği belli tavırları dayatmak olduğu saptanabilir. O zaman da maddi uyarıların bütün etkisinin bu devindirici uyum mekanizmasında tükenmesinden dolayı, anının başka yerde aranması gerekir. Birinci hipotez, bir beyin lezyonunun sebep olduğu hafıza sorunlarının, anıların zarara uğramış bölgede bulunması ve onunla birlikte yok olmasından kaynaklandığına dairdir. İkincisi ise, tersi biçimde bu lezyonların kişinin doğmakta olan veya olası eylemiyle ilgilidir. Bu eylemler bazı durumlarda, nesne karşısında imgeyi anımsarken bedenün uygun tavrı sergilemesine engel olurlar. Kimi zaman ise, anının mevcut gerçeklikle olan bağlarını keserler. Başka ifadeyle, anının oluşmasının nihai evresi olan eylemi ortadan kaldırıp anının güncelleşmesini engellerler. Ne var ki bu durumların hiçbirinde beyinsel lezyonlar, anıları ortadan kaldırmamaktadır. Bergson, sırtını söz konusu ikinci hipoteze dayar; fakat bunu ispatlamaya çalışmadan önce dikkatin, belleğin ve algının genel ilişkilerinin nasıl anlaşılabilirliğini belirtir. Ona göre, bir anının kademeli olarak gelip bir tavra veya harekete nasıl dahil olabileceğini göstermek gerekir. Bu sırada anıyı algıyla birleştiren önemli bir etken de dikkattir. Tanıma sırasında dikkatin önemi oldukça büyüktür. Dikkat, algıyı yoğunlaştırıp buna bağlı olarak anımsanandaki ayrıntıları ortaya çıkartır. Bununla birlikte ruh hali veya tinsel durumun kendisi, anımsanan öğeyi anlamlandırmada büyük rol oynar.

Kendi maddesi dahilinde ele alınan algı, bir anlamda entelektüel durumun abartılmasına indirgenir. Oysa diğer taraftan bilinç, söz konusu yoğunluk artışı ve dışsal uyarımın gücüne bağlı olarak gelişen yoğunluk arasında büyük ölçüde bir farklılık saptar. Bergson'a göre “gerçekten de içerden geliyor ve zekânın benimsediği belli bir tavrı sergiliyor gibidir. Ama karanlık özellikle burada başlar, çünkü entelektüel bir tavrı fikri açık bir fikir değildir” (Bergson, 2007: s. 76). Algıyı ayırmış olan zekânın perspektifine indirgemek için “tam algısal” bir çabadan veya “tin yoğunlaşması” ndan söz edilmelidir. Bazı düşünürler bu fikri somutlaştırarak, onu beyinsel enerjiden kaynaklı bir gerilim, hatta alınan uyarılara eklenmiş merkezi anlamdaki bir enerji harcaması olarak görürler. Durum böyle olduğunda, psikolojik açıdan belirlenen olgunun fizyolojik dile çevrilmesi sınırlı olur. Ki bu dil zaten birçok kez açık seçik gelmemektedir. Bunun dışında söz konusu olgu, önünde sonunda bir metafora indirgenir. O halde tinden öte, bedenün genel anlamdaki uyumundan yola çıkılarak adım adım bilinci tanımlamaya yönelinmelidir. Aynı zamanda bilincin söz konusu tavrı içerisinde, öncelikle tavrın bilincini kavramaya odaklanılmalıdır. Bergson, zihin ve hafıza tartışmalarında bu tavrın çokça saldırıya uğradığını; fakat yine de değerini koruduğunu söyler. Ona göre, düşünürlerin bu tavra dair betimledikleri hareketlerde söz konusu fenomenin negatif şartlarının görüldüğüne inanmak gerekir. İrادی dikkatin beraber var olan hareketlerinin duraklamaya dair olduğu varsayılabilir. Bu durumda ona denk gelen tinsel çalışma, yani aynı çevrede, aynı organın, aynı nesneyi algılayıp orada artan derecede nesne keşfetmesine yarayan “esrarengiz” işlem açıklanmalıdır. Bergson'a göre, bundan öteye giderek, iradi dikkatle ilgili fiili hareketler içerisinde, ketleme fenomenlerinin birer hazırlık olduğu savunulabilir.

Gerçekten de daha önceden hissettirdiğimiz gibi, dikkatin, mevcut algının yararlı etkisini izlemekten vazgeçen tinin geriye dönüşünü gerektirdiğini varsayalım: bu öncelikle bir hareket ketlemesi, bir durma eylemi olacaktır. Ama bu genel tavra daha incelikli hareketler hızla gelip eklenecektir. Bu hareketlerden birkaçı saptanmış ve tanımlanmış olup, bunların görevi, fark edilen nesnenin konturları üzerinden tekrar tekrar geçmektir. Dikkatin yalnızca negatif değil, pozitif çalışması da bu hareketlerle birlikte başlar; anılarla devam eder. Gerçekten de eğer dışsal algı bizde, ana hatları çizilen

hareketlere yol açarsa belleğimiz, burada toplanan ve hareketlerimizin ana hatlarını çizmiş olduğu eski imgeleri alması algıya yönelir. Böylece mevcut algıyı yeniden yaratır, daha doğrusu ya ona kendi imgesini geri döndürerek, ya da aynı türden birkaç imge-anıyı göndererek bu algıyı iki misline çıkarır. Eğer akılda kalan ya da yeniden anımsanan imge, algılanan imgenin tüm ayrıntılarını kapsamayı başaramazsa, belleğin en derin ve en uzak bölgelerine bir çağrı yapılır; ta ki bilinen diğer ayrıntılar bilinmeyenlere gelip yansıyana dek bu sürer. Bu işlem sonsuza dek devam edebilir, hafıza algıyı güçlendirebilir ve zenginleştirebilir, algı da giderek daha fazla gelişerek, artan sayıda tamamlayıcı anıyı kendine çeker. Dolayısıyla, bilmediğim miktarda sabit bir ışığa sahip olan ve bunu kâh çevresine saçan, kâh tek bir noktada yoğunlaştıran bir tane inanmayalım. İmge karşılığında imge; dikkatin temel çalışmasını, önemli bir telgraf olarak doğruluğunu kontrol etmek için geldiği yere kelimesi kelimesine geri yollayan telgrafçının kiyle karşılaştırırız genellikle (Bergson, 2007: s. 77).

Telgraf gönderebilmek için telgraf aletini kullanmayı bilmek gerekir. Aynı biçimde, algıya dair imgeyi algıya yansıtılabilmek için imgenin yeniden üretilmesi; bir sentez yoluyla yeniden yaratılması gerekir. Bergson, dikkatin analize dair bir yeti olduğuna işaret eder. Ona göre bu analizin nasıl mümkün olduğu, yeterince açıklanamamaktadır. Bunun dışında, öncelikle bir algının içinde görülemeyen şeyin bu algıda hangi süreçle keşfedilebileceği de açıklanamamaktadır. Bergson'a göre bu konudaki hakikat, söz konusu analizin bir takım sentez denemeleriyle yapılması veya aynı anlama gelecek biçimde, birtakım hipotezlerle açıklanmasıdır. Belleğimizin yeni algıya dair ortaya attığı farklı yöndeki benzer imgeleri sırasıyla geçtiği söylenebilir. Bu, elbette ki tesadüfi değildir. Hipotezleri kavramaya yarayan, onları seçmeye öncülük eden şey, taklittir. Taklit sayesinde algının devamlılığı olur ve taklit, anımsanan imgeye çerçeve olmak biçiminde var olur. Nitekim çoğu kez öğrenilmiş davranışlar, yeni gelişen algıda nasıl bir tavır takınılacağına dair kişiye yol göstererek bedene taklit biçiminde yansır. Bergson'a göre bu durumda algının mekanizması, genel olarak yapılagelenden farklı tasarlanmalıdır. Algı sadece derlenmiş veya tin tarafından hazırlanmış izlenimlerden oluşmaz. Bununla birlikte "dikkate dayalı her algı, sözcüğün etimolojik anlamında bir düşünümü, yani aktif olarak yaratılmış, nesneyle özdeş ya da benzer ve nesnenin konturlarına uyan bir imgenin dışarıya yansımalarını gerçekten varsayar" (Bergson, 2007: s. 78). Örneğin bir nesne fark edildiği vakit ona, ani bir bakış atılıp dikkat kesilirse, nesneye dair ardışık bir imgenin elde edildiği söylenebilir. Bu imgenin kendisine bakıldıktan sonra anlam kazanabileceğini sorgulayan Bergson, ona bakıldığı anda meydana gelmesi ihtimalini ortaya atar. Doğrudan ilgi çeken bir nesne ya da olay, biçiminden dolayı böyle bir yansıma yaratabilir; fakat bunun imgeye dönüşebilmesi için belli bir anlam yoğunluğu yarattıktan sonra insan hafızasındaki kayıtlara denk gelmesi gerekir. Burada doğrudan fotoğraf gibi yansıyan imgeler ve sadece yankısı bulunan imgeleri de birbirinden ayırmak gerekir; çünkü "zihnin fotoğraf çekme yetisi, bilinçten ziyade bilinçaltına aittir" (Granville, 1879: s. 458). Tabii nesneyle özdeş olan imgelerin arkasında, hafızada depolanmış ve hafızayla benzerlik gösteren farklı imgelerden de söz edilebilir. Bir de Bergson'un ifadesiyle "nesneyle uzak akraba" olan imgeler de vardır. Bütün bunlar algıyı karşılamak için birer araç olmakla birlikte, kaynaklarını algının tözünden alırlar. Dolayısıyla algıyla birlikte dışsal hale gelebilecek kadar anlam kazanırlar. Algı ve anının birbiriyle karıştırılması son derece normaldir; çünkü algı, deneyimin, yani anının varlığıyla vuku bulur. Güncel algıyı yansıtan her türden anı-imge, algıyla karışabilmektedir ve bu da bazen neyin anı neyin algı olduğunu anlamamaya neden olur. Nihayetinde beyinle ilgili olan her şeyin kendi içinde örgütlendiği bilindiğine göre zihin, hafıza, algı ve anının birbiriyle sürekli örtüşmesi, son derece doğaldır. Bergson, sonuç olarak Hafızada yer edinmiş olan ve insanın geçmişteki varoluşunun akışını belirleyen kişisel anıların, belleğin sonuncu ve en geniş örtüsünü oluşturduğunu söyler. Aslında "kaçak" olan bu kişisel anılar, sadece tesadüfen maddileşebilirler. Bedensel tavrın tesadüfi biçimde belirgin belirlenimleri onları cezbedebilir ve bu tavrın muğlaklığı bile alanı, onların tesadüfi oluşumlarına bırakır. Bergson bu durumu, çemberlerle somutlaştırır. Bu somutlaştırmaya göre anılar, içsel çemberler biçiminde sıkışır ve tekrar edilirler. Bu çemberler giderek daralarak orijinal ve kişisel formlarından giderek uzaklaşıp mevcut algıya uygulanmaya başlar. Dolayısıyla algıya yerleşip kişinin tavrını ve ruh halini belirlerler. Bu şekilde gelişen anı algı ilişkisi, ikisinin birbirine karışmasına neden olur. Bu andan itibaren hafıza, söz konusu tasarımları keyfi şekilde anımsayıp yok etmektense, bedensel eylemlerin biçimini kendi içerisine yerleştirir (Bergson, 2007: s. 80).

Bergson'a göre, sözü edilen anılar, harekete; dolayısıyla dışsal algılara yaklaştıkça, hafıza işlevi, pratik anlamda daha önemli olur. Bütün ayrıntıları ve duyuşsal renklerine kadar nesnelere, geçmişin kopyalanmış parçalarından oluşan düş kurmanın imgeleridirler. "Harekete geçmek olarak adlandırılan şey, belleğin kasılıp büzülmesini ve giderek daha çok bilenmesini, böylelikle içine nüfuz edeceği deneyime keskin kenarını sunana

dek bilenmesini sağlamaktır” (Bergson, 2007: s. 80). Bergson’a göre, hafızaya dair devindirici ge tam olarak bilinse, belki de anuların anımsanmasındaki kendiliğindenlik, bilmezden gelinip abartılmayabilir. O zaman hafızanın kudretinin karşısındaki merak, beyinde depolanan alana ya da hafızanın sınırlarına değil, bunu sağlayan güce odaklanır. Bunun gerçekleşmesi için geçmişin en başına gidilmelidir; fakat geçmişte bir başlangıç noktasının varlığı bile bilimsel olarak kabul edilmez. Bunun dışında, belki de geçmişin geçmişi bilgisine sahip olmak, hafızaya ve evrene dair karmaşıklığı ortaya çıkarabilir. “Geçmişlerin toplamındaki her geçmiş, sadece uzay zamanı değil, evrenin geçmişini gözlemleyebilen insan türü gibi karmaşık organizmalar dahil olmak üzere onun içerisindeki her Şeyi betimleyecektir” (Hawking, 2018: s. 174). Ne var ki burada da somut olmayan bilgilerin, anımsanmayan sözcüklerin nerede gezindiği sorusu ortaya çıkar.

1.4. Hafıza ve Tin’de İmgenin Sürekliliği

Hayal etmek, dş kurmak gibi faaliyetler de anuları yeniden canlandırabilir. Bergson, Hayal etmenin anımsamak olmadığını söyler. Elbette böyledir; ama bu faaliyet anımsamak için araç olabilir. Anı, edimselleştiği derecede imgede yaşama eğilimi gösterir. Bunun tersi mümkün olamaz ve dolaysız imgenin kişiyi geçmişle buluşturması için geçmişe gidilip anının aranması gerekir. Böylece geçmiş, karanlıktan aydınlığa doğru getirilir ve bu süreğen durum izlenip yorumlanabilir. Psikologlar, anımsanan duyuların ağırlaşırken daha da edimselleştiğini söyler. Bundan yola çıkılarak duyumun anısının yeni anıyla ilgili olmadığı, onun formunun farklılaştığı söylenbilir. Psikologların ileri sürdüğü bu ifade, son derece yerindedir; çünkü geçmişte yaşanan bir acıyı anımsamak için ne kadar çaba sarf edilirse onu hissetme eğilimi o kadar artar. Bunu tespit etmek zor değildir; çünkü anı, maddileştike güçlenip yeniden canlanır. Mesele, yaşanan acının gerçekten geçmişteki anıya ait olup olmadığına emin olmaktır. Bergson burada hipnotize edilen kişilerden söz eder. Ona göre bu kişiler, kendilerine defaatle sıcak olduğu söylendiğinde, ısınmalar bile, telkin sözcüklerinin gerçek yaşadıkları sıcakla ilgisi olmadığını bilirler. O halde hipnoz, bir kendini ikna etme yöntemi olarak ele alınabilir.

Bir duyuma ait anının o duyum içinde sürmesinden yola çıkılarak, anının kendisinin de yeni oluşan bir duyum olduğu sonucu çıkarılamaz. “Belki de gerçekten, bu anının doğacak olan duyum karşısındaki rolü, telkinde bulunan manyetizmacı rolüdür. Bizim eleştirdiğimiz ve bu biçim altında sunulan muhakeme, demek ki zaten inandırıcı bir değerden yoksundur” (Bergson, 2007: s. 102). Bu yoksunluk onu kusurlu göstermeye henüz yetmez; çünkü anının edimselleştiği derecede dönüştüğü varsayımı üzerine kurulmuştur. Tabii tersi biçimde bir akıl yürütme yapılırsa, yani saf anının yoğunluğunu artırmaktansa duyumun yoğunluğunu azaltmak hem kusurlu hem de absürt olur. Bu iki durumun sadece derece açısından farklı olduğu varsayılırsa, belli anımsamalarda duyum, anı olarak başkalaşabilir. Örneğin büyük acılara dair anuların orijinal hali zayıf bir acıya sahip olsa bile, anının algıyla birlikte dönüşen hali büyük bir acıyla anımsanabilir. Buna bağlı olarak hissedilen duyumun aslında zayıf bir anıyla özdeşleşip zdeşleşmediği bilinemez. Bu, doğal bir durumdur; çünkü anının imgesi, artık duyuma son derecede benzemektir. Bu da onu bir nevi koşullanma biçiminde, duyumla birlikte işlemeye neden olur. Söz konusu duyum, anının ilk haliyle özdeş değildir. Bu da anının başlı başına duyumdan farklı bir olęu olduğunu gösterir.

Anı ve algı arasında sadece bir seviye farklı görmek biçimindeki yanılısama hem felsefe içinde bir ilinek hem de basit bir çağrışımın sonucu olmanın ötesindedir ve kökleri derinde yer alır. Söz konusu yanılısama son kertede, dışsal algının nesnesi ve yapısıyla ilgili yanılış fikirlere dayanır. Algı, tamamen spekülatif ilgiye ve katışsız tine hitap eden bir bilgi biçiminde görülmek istenir. Bu durumda, anının da artık bir nesnesi olmadığından ve özü gereği böyle bir bilgi olmasından dolayı, anı ile algı arasında bir seviye farkı görülebilir. Denilebilir ki algı, anının yerini değiştirerek Şimdiki zamanı, özellikle hkim tinin yasasına bağlı olarak oluşturur. Bergson’a göre Őimdi ve geçmiş arasında seviye veya derece farkından öte başka bir durum vardır. “Şimdiki zamanım beni ilgilendiren Őeydir, benim için yaşayan Őeydir ve her Şeyi söylersek, geçmişimin temelde güçsüz olduğu yerde, beni eyleme kışkırtan Őeydir. Bu noktada duralım. Bunu, Şimdiki zaman algısına karşı çıkararak, ‘katışsız anı’ olarak adlandırdığımız Şeyin doğasını daha iyi anlarız” (Bergson, 2007: s. 103). Eğer Şimdiki zamanın gerçekliğine yönelik, bilincin onayladığı somut işareti tanımlayıp işe konulursa, geçmiş bir anın anısını tasvir etme çabası boşa çıkar. “Şimdiki an benim için nedir? Zamanın z, onun akıp

gidiyor olmasıdır; zaten akmış olan zaman geçmiştir ve zamanın aktığı ânu şimdiki zaman olarak adlandırırız” (Bergson, 2007: s. 103).

Anıların kesin olarak beyinde toplandığı varsayılırsa, tanımlanabilir beyin lezyonlarının kati unutkanlıklara denk gelmesi gerekir. Halbuki zihinsel hastalıklarda geçmiş yaşamın bütünsel bir döneminin, aniden ve köklü olarak ortadan kaybolduğu durumlarda, belirgin beyin lezyonları gözlemlenemez. Tersine biçimde, görsel, işitsel tanımazlık ya da afazi gibi beyindeki bölgesi belirlenen zihinsel hastalıklarda, bütünsel bir dönemin ortadan kaybolduğu görülmez. Bundan ziyade kişi, var olan anıları anımsamakta güçlük çekiyormuş gibi görülür. Diğer ifadeyle, tümünden bir hafıza yitiminden, kısmi anımsama ya da çok miktarda anımsamama durumu mevcuttur. Buradaki anımsama ve unutmalar, algı, anılar ve belleğin birbiriyle temas edebildiği noktalarla açıklanabilir. Bergson’a göre, bu temasın mekanizmasının incelenmesi gerekir. Böylece beyin rolünün, kendi hücreleri içine hapsolmaktansa, mekanizmayı işleyip işlememek olduğu saptanabilir (Bergson, 2007: s. 174). Nihayetinde beyin somut olarak bedenin bir parçası olduğu ve sözü edilen fenomenlerin onun içinde soyut olarak işlediği bilinmektedir. Bedenin diğer parçaları gibi içindeki mekanizmanın laboratuvar ortamında incelenemediği bu yapının, insanın ömrü boyunca edindiği tüm deneyimleri nerede ve nasıl barındırdığı sorusu, son derece karmaşıktır. Bu soru ancak ruh ve tin gibi kavramlarla ya da hafıza ve zihin gibi kavramların görünmeyen bir yapıda olduğunu kabul edip yola koyulmayla cevaplanabilir. Söz konusu kabul ediş, pozitif bilime göre bir boşluk yaratsa da bu anlamda herkesin ortak deneyim yaşaması, yapılan açıklamaların anlamlandırılabilmesinin tek nedenidir.

Sonuç ve Tartışma

Zihinsel örgütlemenin somut alanı olan beyin organı, düşünme ve anımsamayla ilgili belli bir akıl yürütmeye elverişlidir. Buradaki anımsama, belli bir amaca hizmet eder. Nitekim “filozofun işi, anımsatmaları belirli bir amaca yönelik olarak bir araya getirmektir” (Wittgenstein, 2014: s. 70). Günümüz nörobiyoloji disiplinde, beyinle ilgili yapılan gözlemler, onun birçok farklı parça halinde incelenmesini sağlar. Bu parçaların her biri üzerinden, düşünmeye ve hareket etmeye dair bilgiler elde etmek mümkündür. Omuriliğe bağlı sinirler ve bu sinirlerin beyinde yarattığı bağlantılar, insana dair mekanizmaların çalışma biçimini anlamak için son derece önemlidir. Bunun dışında, deneyimlerin kümülatif olarak birikmesi ve her birinin birbiriyle bağlantılı olarak iş görmesinin hem alanı hem de enerjisinin imkânına dair kesin bir çıkarımda bulunmak şimdilik mümkün değildir. Beyinle ilgili her detayın bilinmesi, onun nasıl işlediğine dair kesin bilgi elde etmeyi sağlayabilir; fakat zaten beyin yapısını inceleme aracının da başka beyinler olması, bu bilgiyi elde etmenin önünü tıkayan yegâne durumdur. Beynin her alanını görebilme yetisine sahip olma arzusu ve bunu elde edememe gerçekliği, insanın metafiziksel olarak bilgi üretmesinin nedenlerindedir. Nitekim metafiziksel bilgi, deneysel yöntemden önce, doğanın anlaşılabilen her alanına karşı geliştirilmiştir. İnanç ve maneviyat gibi mefhumların doğuşu ve dolayısıyla kitlelerin hayatının bu yolla şekillenmesi de yine insanın doğa karşısındaki bu çaresizliğinden gelir.

Henri Bergson zihnin neden sonuç ilişkisi kurma anlamındaki işlevini, anımsamaların temsillerine bağlar. Bu temsillerin dayanak noktaları, göstergelerin anılarla olan ilişkisidir. Zaman zaman kendisiyle ilgili olmayan anılarla da ilişkilenen ve onların anımsanmasını sağlayan göstergeler, hayatın her alanında karşılaşılma ihtimali barındırırlar. Bergson’a göre zihin, anlık olarak karşılaşılan göstergelerden duyumlar ya da idealar oluşturur. Nitekim zihin çoğu zaman kesin ve sabit fikirlere eğilimlidir. Bu da kişide, göstergelere yüklenen anlamın her zaman aynı kalması arzusunu doğurur. Ne var ki alışlagelen her şey, farklı anlarda farklı algılanma potansiyeli barındırır. Bergson, bu alışlageleni sabit olarak algılama durumunun dil, duyu ve pozitif bilimlerden bir yere kadar zorunlu olduğunu ifade etse de hem zamansal hem de zihinsel akışın kendisi, sabit olanı harekete geçirme eğilimindedir. Bilimsel söylemlerde daha önceden belirlenmiş bir paradigma referans alınır; fakat bu paradigmanın değişimi, yeni bir keşfin ortaya çıkmasıyla aniden gerçekleşebilir. Dolayısıyla zihnin algılama biçimi, zaman ve akış karşısında sabit kalamayacak kadar doğayla iç içedir. Buna bağlı olarak, felsefi düşüncede yeğlenmesi gereken, hakikati bulmak değil, onun peşinde gitmenin yollarını keşfetmektir. Öyleyse denilebilir ki, yakalandığı düşünülen her gerçek, peşinden gidildiği süre içerisinde, çoktan başka bir istikamete doğru yol almıştır. Bu, ışığın ya da sesin evrende hareket etmesine

benzer. Örneğin bir yerden bir yere doğru giden ışık ya da ses, bir yere ulaşırken aradan zaman geçer. Bu geçen zaman, ulaşılan yerin başlangıç noktasından farklı bir forma geçmesini sağlar. Dolayısıyla varılan nokta, başlanılan noktanın zamanının ötesindedir ve artık öncekinden farklıdır. Aynı durum anımsama için de geçerlidir. Yaşanan olay, sonraki dönemlerde anımsandığı gibi değildir. Dolayısıyla, gelecekte anımsanacak olan anı, zamansal geçiştten dolayı, şimdide yaşandığından farklı olacaktır. İnsan bir var olan olarak hem bunu yaşayan hem de kavrayan konumdadır.

Anıyı yeniden elde etmek ve sürekli olarak onu başka formlarda algılamak, zamanın geçişinin ve evrendeki sürekli değişimin sonuçlarındandır. Unutulduğu zannedilen hiçbir bilgi, evren içerisinde tamamiyle yok olmuş değildir; çünkü bir kez deneyimlenen her şey, zihnin bir yerinde muhakkak barınmaktadır. Bu söz konusu bilgiler, karşılaşılan herhangi bir nesne ya da uyarıcıyla birlikte yeniden zihnin aktif alanına gelerek kendilerini anımsatırlar. Dolayısıyla denilebilir ki unutmak, yok oluş anlamına gelmez; çünkü her bilgi kendi çağrışım nesnesine denk gelme potansiyeline sahiptir. Buna bağlı olarak hafızada yer edinen her şey, tekrar eksikliği ya da bastırma yoluyla pasif hale gelse de çağrışım nesnesiyle karşılaştığında yeniden aktifleşebilir ve anımsanabilir. Bu da unutuşun olmadığının göstergesidir.

Kaynakça

- ARISTOTELES (1997). *Fizik*. (Saffet Babür, Çev.), Ankara: İmge Kitapevi.
- BENJAMİN, W, (2021). *Pasajlar*, (Ahmet Cemal, Çev.), İstanbul: YKY.
- BERGSON, Henri. (1919). *Matter and Memory*, (Nancy Margaret Paul and W. Scott Palmer, Çev.), London: George Allen & Unwin LTD.
- BERGSON, Henri. (1998). *Zihin Kudreti*, (Miraç Katırcıoğlu, Çev.), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BERGSON, Henri. (2007). *Madde ve Hafıza*, (Işık Ergüden, Çev.), Ankara: Dost Yayınları.
- BERGSON, Henri. (2011). *Metafizik Giriş*, (Atakan Altınörs, Çev.), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- BERGSON, Henri. (2022). *Zihin ve enerji*, (Esat Burak Altıntaş, Çev.), İstanbul, Pinhan Yayıncılık.
- BRIDGEMAN, Teresa. (2007). *Time and Space* (From *Narrative*, Edit By David Herman), UK: Cambridge University Press.
- BROCKMEIER, J. (2002). *Remembering and Forgetting: Narrative as Cultural Memory*, Article in *Culture & Psychology*, University of Toronto, Canada, and Free University Berlin, Germany.
- DELUZE, GILLES (2008). *Spinoza, Pratik Felsefe*, (Ulus Baker, Alber Naum, Çev.), İstanbul: Norgunk Yayınları.
- GRANVILLE, M. (1879). *Ways of remembering*, V. 8, I. 203. Scientific American.
- HAWKING, Stephen (2018). *Zamanın Kısa Tarihi*. (Barış Gönülşen, Çev.), İstanbul: Alfa Bilim.
- HUSSERL, Edmund (2014). *Kesin Bilim Olarak Felsefe*. (Abdullah Kaygı, Çev.), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- JAMESON, F. (2002). *Dil Hapishanesi*, (Mehmet H. Doğan, Çev.), İstanbul: YKY.
- PROUST, Marcel (2013). *Swann'ların Tarafı*. (Roza Hakmen, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SCHACTER, Daniel (2011). *Hafızanın 7 Günahı*. (Solina Silahlı, Çev.), İstanbul: Pozitif Yayınları.
- SCHACTER, Daniel (2022). *Belleğin İzinde-Beyin Zihin ve Geçmiş*. (Eda Özgül, Çev.), İstanbul: YKY.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (2014). *Felsefi Soruşturmalar*. (Haluk Barışcan, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (2016). *Tractatus Logico-Philosophicus*. (Oruç Aruoba, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.